

Abstract. *The article explores the functional-semantic role of mandalas and ornaments in the decorative art of India. The historical origins, classification of ornaments, symbolism of mandalas, lotus and other plant motifs, as well as their modern use in art, design and psychotherapeutic practices are analyzed. It is noted that ornaments and mandalas simultaneously perform aesthetic, sacred and psychological functions, forming a kind of cultural code of India.*

Keywords: *mandala, ornament, decorative art, symbolism, India, functional-semantic analysis, lotus, cultural heritage, art therapy.*

Декоративне мистецтво Індії становить унікальний феномен, який передбачає нерозривний зв'язок естетичних форм з філософськими та космологічними ідеями. Мандали та орнаменти є фундаментальними елементами, що відіграють важливу роль у формуванні духовної та культурної ідентичності індійського субконтиненту. Ці символічні композиції пронизують усі сфери життя – від храмової архітектури та ритуальних об'єктів до побутового текстилю та традиційних прикрас. Вони є не просто елементами декору, а носіями багатовікової культурної спадщини, що відображає складну ієрархію космічних і соціальних законів.

Мандали та орнаменти виконують естетичні, сакральні та психологічні функції, формуючи таким чином універсальний культурний код Індії. Естетична функція полягає у створенні візуального ритму, гармонії та привабливості, необхідних для декорування тканин, архітектури та графічних творів. Ця функція є основною і слугує передумовою для реалізації інших, глибинних, функцій. Сакральна функція мандали визначає її як символ космічного порядку, ідеальної цілісності та божественного начала. Вона є візуальним втіленням метафізичних законів і космологічних уявлень, які відображають структуру Всесвіту. Психологічна функція застосовується для медитації, розвитку концентрації, досягнення емоційного балансу та інтеграції психіки, зокрема, активно використовується в арт-терапії.

Важливо відзначити, що естетична функція, забезпечуючи візуальну гармонію та привабливість, сприяє реалізації психологічної функції, оскільки упорядкований та приємний об'єкт легше утримує увагу спостерігача. Водночас психологічна функція через розвиток концентрації та внутрішньої гармонії є інструментом для досягнення сакральної мети – духовної цілісності та пізнання космічного закону. Таким чином, усі три функції перебувають у стані функціональної синхронії.

У табл. 1 продемонстровано, що індійське декоративне мистецтво функціонує як засіб втілення метафізичних законів у матеріальній, доступній для сприйняття формі, інтегруючи мистецтво, релігію та психологію в єдиній символічній структурі.

Таблиця 1

Синтез функціонально-семантичних аспектів мандал та орнаментів

Функціональний аспект	Семантичне наповнення	Сфера реалізації (приклади)
Естетичний	Гармонія, краса, візуальний ритм	Декор архітектури, текстиль, графічне мистецтво
Сакральний (космологічний)	Порядок Всесвіту, Божественна цілісність	Ритуальні практики, храмовий живопис, символіка лотоса
Психологічний (терапевтичний)	Концентрація, релаксація, розвиток уяви	Арт-терапія, медитативні та освітні практики

Індійське декоративне мистецтво характеризується високим ступенем стандартизації та семантичної насиченості орнаментів. Для створення багаторівневої структури, яка може одночасно задовольняти естетичні та сакральні потреби, використовуються чотири основні групи мотивів.

До геометричних мотивів належать кола, квадрати, ромби та спіралі. Їх семантика тісно пов'язана з ідеями порядку і гармонії Всесвіту. Квадрат традиційно символізує земну сферу,

матеріальний світ або місце для ритуалу. На противагу цьому, коло або спіраль уособлюють вічність, циклічність буття та динаміку духовного шляху. Це протиставлення та їх поєднання у композиціях, таких як мандала, втілюють ідею того, що зовнішній хаос може бути організований у досконалу, внутрішню форму. Геометричний орнамент, таким чином, є засобом втілення космічного закону у фізичній площині.

Одними з найпоширеніших є рослинні мотиви, що символізують достаток, плідність і життєву енергію. Центральне місце серед них займає лотос, який символізує духовне пробудження, чистоту і відродження. Лотос, що виростає з мулу, але залишається незаплямованим, слугує метафорою чистоти духу, який не забруднюється матеріальним світом. Ця дуальність зумовлює семантичний інтерфейс лотосу, що поєднує сакральне (духовне зростання) та фізичне значення (достаток і життєва енергія), підтверджуючи універсальність культурного коду. Інші мотиви, наприклад, пальмові листки та квіткові вінки, також активно використовуються в архітектурі та текстилі для маркування святих або благополучних просторів.

Фігуративні мотиви відображають зображення божеств, міфологічних істот і тварин. Вони несуть пряме сакральне та культурне значення і часто слугують розповідними або захисними елементами. Комбіновані мотиви становлять синтез усіх типів елементів: геометрії, рослинності та фігуративних зображень. Таке поєднання створює складні багатошарові декоративні композиції, які одночасно відображають космічний закон, живу природу та прояви божественного у світі. Ритмічні повтори в орнаментах, які часто використовуються в комбінованих композиціях, створюють зорове поле, що сприяє медитативному або глибоко сфокусованому стану, тим самим технічно підтримуючи психологічну функцію концентрації.

Мандала визначається як концентричний символ, що моделює Космос, Гармонію та Духовну Цілісність. Це не лише геометрична схема, а й комплексна система, що слугує одночасно просторовою картою Всесвіту та картою внутрішнього психічного світу. Вона відображає ієрархічну модель, де центр (точка, божество) символізує абсолютну істину, а периферія (кола, орнаментальні кільця) становить матеріальний світ, динаміку та захисні бар'єри.

Мандали класифікуються відповідно до їх функціональної мети та структури:

- симетричні мандали характеризуються строгою впорядкованістю. Вони призначені переважно для медитацій та ритуалів, де важлива статична досконалість і незмінність центру для фіксації погляду та ментальної концентрації;
- асиметричні мандали використовуються для передачі динаміки та процесу змін. Вони відображають шлях трансформації та руху, а не статичний, досконалий кінцевий стан;
- ритуальні мандали – це тимчасові композиції, часто створювані з кольорового піску або порошку. Їх ритуальне знищення є важливим філософським актом, що символізує невідокремленість від матеріального світу та ілюзорну природу буття.

Сучасне використання мандал та орнаментів підтверджує їх надзвичайну універсальність і здатність до адаптації, що є основним висновком функціонально-семантичного аналізу. Ці мотиви знайшли нині своє застосування у широкому спектрі галузей:

- матеріальне виробництво – текстиль, кераміка, ювелірні вироби;
- просторовий дизайн – використання в інтер'єрах, на декоративних панелях та фресках;
- цифрові та масові медіа – галузь моди та цифровий дизайн.

Застосування мандал у цифровому дизайні та моді свідчить про їх успішну інтеграцію в глобальну естетику. Це явище, хоча й може призводити до певної деконтекстуалізації (втрати частини сакрального значення), водночас посилює їх естетичну та, що важливо, психологічну функцію як засобу релаксації та концентрації на міжнародному рівні. Результати проведеного аналізу можуть бути безпосередньо використані для науково обґрунтованої адаптації цих мотивів у сучасному мистецтві, задовольняючи як комерційні, так і естетичні, а також

психологічні потреби суспільства.

Мандали та орнаменти є високооптимізованими візуальними стимулами для мозку людини, що робить їх ефективними інструментами для розвитку концентрації, внутрішньої гармонії та креативності. Цей вплив має когнітивну природу, зокрема, упорядкована та симетрична структура, подібна до фракталів, обробляється мозком як «безпечна» та впорядкована інформація. Це створює прямий стабілізуючий вплив на психіку, що є особливо цінним у сучасних умовах інформаційного та сенсорного перевантаження. Отже, їх сакральна ефективність (здатність допомагати у медитації та досягненні духовних станів) є прямою похідною від їх когнітивної ефективності, яка забезпечується їх естетичною гармонією.

Крім того, орнаменти, що символізують циклічність життя та відродження, мають терапевтичний ефект. Психологічно, усвідомлення циклічності (як у випадку ритуальних піщаних мандал, що руйнуються) допомагає індивіду впоратися зі страхом змін і невизначеністю, надаючи відчуття стабільності у ширшому космічному контексті.

В арт-терапії мандалічні та орнаментальні форми використовуються для релаксації, суттєвого зниження рівня стресу та розвитку уяви. Завдяки своїй чіткій концентричній структурі, мандали пропонують безпечний символічний простір для індивідуалізації та самопізнання. Акт створення або взаємодії з мандалою забезпечує візуалізацію внутрішнього стану, допомагаючи людині виявити та інтегрувати неусвідомлені аспекти психіки. Було встановлено прямий зв'язок символіки мандал з психологічними та медитативними практиками, оскільки візуалізація цих концентричних структур є ключем до досягнення стану глибокого спокою та внутрішнього фокусування.

Мандала виконує не лише терапевтичну, а й важливу освітню функцію, слугуючи для навчання філософії та космології через образи. Як інструмент навчання, вона дає змогу передавати складні духовні знання неписьменним або візуально орієнтованим способом. Структура мандал, з її ієрархічним розташуванням божеств, елементів і напрямів, є потужним механізмом невербальної комунікації, що закріплює уявлення про структуру Всесвіту і духовні принципи.

Отже, мандали та орнаменти індійського декоративного мистецтва одночасно виконують естетичні, сакральні та психологічні функції, формуючи універсальний і багатoshаровий культурний код. Дослідження чітко встановило, що ці символічні композиції поєднують естетичну красу, глибоке сакральне значення та ефективний психологічний вплив. Мандали та орнаменти є динамічним відображенням культурних, релігійних і космологічних уявлень, що забезпечує їх роль як фундаментальних носіїв ідентичності. Аналіз сучасного використання підтверджує, що ці елементи мають надзвичайну універсальність і здатність до адаптації в нових соціальних, дизайнерських і терапевтичних контекстах.

Запропонований функціонально-семантичний підхід є значним внеском у галузі мистецтвознавства та культурології, оскільки дає змогу глибше зрозуміти значення символів, виводячи їх сприйняття за межі суто декоративного мистецтва. Цей підхід забезпечує методологічну основу для інтеграції східних візуальних практик у західні системи психотерапії та дизайну, підвищуючи цінність цих стародавніх форм як ефективних інструментів гармонізації.

Список використаних джерел:

1. Фальков Н.М., Гармаш Д.І., Браславська Л.В. Мандала як засіб арт-терапії. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. 2017. Вип. 2. Том 3. URL: <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/6763/1/tmpB93D.pdf>
2. Індійський орнамент. Арт-блог Мирослава Мельника. URL: https://art-slav.blogspot.com/2020/02/blog-post_21.html
3. Устінова В.Ф. Семантика орнаментального мистецтва у традиційному народному живописі Індії. *Індія: давнина і сучасність*: зб. наук. пр. Вип. II / відп. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Всеукраїнська асоціація індологів. К., 2017. С. 224-231.